

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 05.06.2023

Kabul / Accepted: 26.10.2023

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1309962

**SÖZLÜ KÜLTÜRDE YAZIYA RİTÜELDEN EDEBİYATA: KLASİK
TÜRK ŞİİRİNDE KURBAN KÜLTÜ**

Aslıhan ÖZTÜRK DOĞAN*

Öz

İnsanın bilme ve evreni anlamlandırma isteği kültür, medeniyet ve inanç sistemleri örüntüsünde kült kavramını ortaya çıkarmıştır. Ritüeller ise insanların, grupların ve katılımcıların kendilerini koruma ve arındırma amacıyla gerçekleştirdikleri geleneksel icralardır. Kültleri şekillendiren ritüeller, ortak değerler örüntüsünde toplumların geleneksel kodlarını barındırırlar ve inanç sistemlerinde bilgi aktarma işlevini üstlenirler. Sözlü kültür ortamında bilgiyi ve çeşitli davranış kalıplarını kültürel bellekte muhafaza eden ritüeller, toplumsal düzeni inşa edip sürdüren ve bireyi toplumsallaştıran uygulamalardır. Kurban da toplumların kimliğini oluşturan öğelerden biri olan inanç unsurundan beslenen ve ritüelistik uygulamalar barındıran kültik bir olgudur. Etimolojik perspektiften bakıldığında Arapçaya İbranice vasıtasıyla geçtiği fikri kabul gören kurban sözcüğü yakın olmak, yaklaşmak anlamlarına gelir. Kurban, yerli ve yabancı kaynaklarda genel bir ifadeyle kutsal varlıklara armağanlar sunma şeklinde tanımlanmaktadır. Tabiatüstü bir güce bir şeyin sunulduğu veya yok edildiği ve neticesinde güç sahibi ile güce ihtiyaç duyanlar arasında ilişkiler tesis eden kurban, çeşitli toplumlarda ve dinlerde görülen temel inançlardan biridir. Tarihsel süreçte Antik Yunan'dan Çin, Japon, Hint ve Eski İran toplumlarına kadar bütün kültürlerde kurbanla rastlamak mümkündür. Hemen her kültürde farklı formda vücut bulan kurban olgusu yiyecek, içecek, güzel kokular, insan ve hayvan kurbanı şeklinde çeşitlilik arz eder. Kutsal olana sunulan varlıkların canlı veya cansız olabilmesi, kurbanın kanlı kurban ve kansız kurban şeklinde iki farklı formda değerlendirilmesine zemin oluşturmuştur. Genel itibarıyla cansız varlıklar ve bitkiler kansız kurban, hayvanlar ve insanlar ise kanlı kurban şeklinde nitelendirilmiştir. Yaygın kanaate göre semavi dinlerde kanlı kurbanın ilk örneği Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ve Kâbil'in Tanrı'ya sundukları kurbandır. Hemen hemen her kültür ve medeniyette olduğu gibi kurban, Türk kültürünün de önemli bir halkası konumundadır. Türk kültüründe kansız kurbanlar saçı geleneği çerçevesinde değerlendirilir. Kanlı kurban Türk içtimai hayatının bütün safhalarında icra edilen en eski ritüellerden biridir. Doğum, ölüm ve evlenme gibi hayatın dönüm noktasını teşkil eden törenler, bayramlar, şölenler ve mezar ziyaretleri kurban sunguları için zemin oluşturmaktadır. Geleneksel Türk inancında hasta bir kimsenin iyileşmesi, günahların affı, kaza belanın def edilmesi yani kısaca toplumsal huzurun inşası beklentisiyle kurban ritüeli gerçekleştirilir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe de kanlı kurban pratiği bulunmakla birlikte kanlı kurban ritüelinin kökeni Hz. İbrahim anlatısına dayanır. Türkler İslamiyet öncesi eski inanç sistemleri ile daha önce Anadolu'da var olan kültürlerin inanç sistemlerini İslamiyet ile harmanlamış, çeşitli inanç sistemlerine özgü ritüelleri yaygın şekilde kullanmışlardır. Türk kültüründe kurban kültürüne ait inanış ve uygulamaların izini klasik Türk şiirinde sürmek mümkündür. Klasik Türk şairlerinin misafir kurbanı, adak kurbanı, hedy kurbanı ve sadaka kurbanı gibi kurban sunma motifleri etrafında hayaller kurdukları görülmektedir. Tekbir getirmek, kurbanı kibleye çevirmek, kurbanı bağlamak, kurban kanını alna sürmek ve kurban etini pay etmek şairlerin şiirlerinde konu ettiği kurban ibadetine ait ritüellerdendir. Klasik Türk şiirinde kurban kültürünün ele alındığı bu çalışmadan yola çıkılarak klasik Türk şiirinin folklorik bakımdan zengin bir malzeme barındırdığı ve yapılacak çalışmalarla bu kültürel zenginliğin gözler önüne serilebileceği sonucu çıkarılabilir.

Anahtar Kelimeler: Kurban, ritüel, kült, klasik Türk şiiri, folklor.

* Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman/Türkiye.
aslihanozturk@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1155-356X

FROM ORAL CULTURE TO WRITING FROM RITUAL TO LITERATURE: THE CULT OF VICTIM IN CLASSICAL TURKISH POETRY

Abstract

Human desire to know and make sense of the universe has revealed the concept of cult in the pattern of culture, civilization and belief systems. Rituals are traditional performances that people, groups and participants perform for the purpose of protecting and purifying themselves. The rituals that shape the cults contain the traditional codes of societies in the pattern of common values and undertake the function of transferring information to their belief systems. In the oral culture environment, rituals that preserve knowledge and various behavioral patterns in cultural memory are practices that build and maintain the social order and socialize the individual. Sacrifice is also a cultic phenomenon that is fed by the element of belief, which is one of the elements that make up the identity of societies, and contains ritualistic practices. From an etymological perspective, the word *qurban*, which is accepted to have passed into Arabic through Hebrew, means to be close, to get closer. In general terms, sacrifice is defined as presenting offerings to holy beings in domestic and foreign sources. Sacrifice, in which something is presented or destroyed to a supernatural power and as a result establishes relations between those who have power and those who need power, is one of the basic beliefs seen in various societies and religions. In the historical process, it is possible to encounter victim in all cultures from Ancient Greek to Chinese, Japanese, Indian and Ancient Iranian societies. The phenomenon of sacrifice, which is embodied in different forms in almost every culture, varies in the form of food, drink, fragrances, human and animal sacrifices. The fact that the beings presented to the sacred can be alive or inanimate, formed the basis for the evaluation of the victim in two different forms as bloody sacrifice and bloodless sacrifice. In general, inanimate beings and plants are described as bloodless sacrifices, and animals and humans as bloody sacrifices. According to the common opinion, the first example of bloody sacrifice in monotheistic religions is the sacrifice offered to God by Adam's sons, Abel and Cain. As in almost every culture and civilization, sacrifice is also an important link in Turkish culture. In Turkish culture, bloodless sacrifices are evaluated within the framework of the tradition of *saç*. Bloody sacrifice is one of the oldest rituals performed in all phases of Turkish social life. Ceremonies, which constitute the turning point of life such as birth, death and marriage; feasts, banquets and grave visits form the basis for sacrificial offerings. In traditional Turkish belief, the ritual of sacrifice is performed with the expectation of the healing of a sick person, the forgiveness of sins, the expelling of misfortune, in short, the construction of social peace. Although there is a practice of bloody sacrifice in pre-Islamic Turkish culture too, the origin of the bloody sacrifice ritual is based on the story of Abraham. The Turks blended the belief systems of the cultures that existed previously in Anatolia with the old belief systems before Islam and they widely used the rituals specific to various belief systems. In classical Turkish poetry, it is possible to trace the beliefs and practices of the sacrifice cult in Turkish culture. It is seen that classical Turkish poets imagine around the motifs of offering sacrifices such as guest sacrifice, oblation sacrifice, hedy sacrifice and charity sacrifice. To utter *takbir*, to turn the victim towards the *qibla*, to tie the victim, to spread the blood of the victim on the forehead and to share the meat of the victim are among the rituals of sacrificial worship that the poets mentioned in their poems. Based on this study, which deals with the cult of sacrifice in classical Turkish poetry, it can be concluded that classical Turkish poetry contains a rich folkloric material and this cultural richness can be revealed with the studies to be done.

Keywords: Victim, ritual, cult, classical Turkish poetry, folklore.

Giriş

İnsanı insan yapan en temel özelliklerden olan bilme isteği, insanları öteden beri yaşadığı evreni tanıma ve anlamlandırma gayesi içerisine sürüklemiştir. Birey ve toplumların evreni anlamlı kılan kültür, medeniyet ve inanç sistemlerini tanıma çabaları kült kavramını ortaya çıkarmıştır. Bilim, sanat, mitoloji ve din araştırmalarının en önemli kavramlarından biri olan kült, toplumların mitolojilerini, inanç sistemlerini ve kültürlerini ortaya koyan yapı taşı niteliğindedir (Dilek, 2020: 47). Sosyal bilimler araştırmalarında farklı bağlamlarda tanımlanan kült kavramı, etimolojik olarak Latince “işleme, ekip biçme” anlamında “cultus” sözcüğünden gelmektedir. Latince İngilizceye “cult” şeklinde geçen sözcük, Batı dillerinde genel olarak “tapınma, ibadet, inanç ve mezhep” gibi teolojik terimlerle izah edilmiştir. Kültürle aynı kökten gelen kült terimi, başlangıçta teolojik bağlamda ele alınırken zamanla kullanım alanı genişlemiş, sözcük hem dinî hem de din dışı bağlamlarda kullanılmaya başlamıştır.

İlkel toplumların iletişim biçimi olarak düşünülen kült, etrafında şekillenen ritüeller aracılığıyla toplumların gelenekselliğinin korunmasında önemli bir role sahiptir. Ritüeller ise insanların, grupların ve katılımcıların kendilerini koruduğuna veya arındırdığına inandığı, gözlem ve mistik unsurların yardımıyla oluşan gelenekselleştirilmiş icralar şeklinde tanımlanabilir (Gluckman, 1965: 252). Toplumlar vatan, toprak, din, dil, kültür, inanç ve eğlence gibi ortak değerler örüntüsünde kimliklerini muhafaza ederler. Kültürleri şekillendiren ritüeller, toplumların geleneksel kodlarını barındırırlar ve inanç sisteminde önemli bir bilgi aktarma işlevine sahiptirler.

Walter Ong, yazı olmayan toplumlarda bilginin bellekte saklanması için sözün kalıplaşmış, şiirsel ve ritim ağırlıklı olarak varlık gösterdiğini belirtir (2013: 50). Sözlü kültür ortamında toplumun dinî ve mistik bilgileri bilinç hâline getirilerek hafızada tutulmaya çalışılır. Bahsi geçen bilginin uzun süreli bellekte korunması için bir müzik eşliğinde icra edilmesi ve beden temelli bir gösterime sahip olması gerekir. Bu noktada ritüellerin sözlü bellekte yer alan bilgilerin unutulmasını önlemede önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Durkheim’in “kutsal olan şeylere karşı nasıl davranılması gerektiğini emreden davranış kuralları” (2005: 60) olarak tanımladığı ritüel, toplumsal düzeni inşa eden ve sürdüren, bireyi toplumsallaştırarak yaşanan dünyayı anlamlı kılan en temel uygulamadır.

Yazılı toplumlara kadar olan süreçte bilgiyi depolama ve aktarma işlevi üstlenen ritüel, bireye inançsal veya inanç dışı davranışları öğreten pratikler bütünüdür (Köse, 2021: 68). Kültür taşıyıcısı olma işlevine sahip olan ritüelistik uygulamalar, bedensel hareketlerin tekrarı vasıtasıyla beş duyu organına hitap ederek bilginin kültürel bellekte korunmasını sağlar. Kurban da toplumların kimliklerini oluşturan öğelerden biri olan inanç unsurundan beslenen ve ritüelistik uygulamalar barındıran kültik bir olgudur.

Etimolojik açıdan bakıldığında kurban sözcüğünün Arapçaya İbraniceden Aramice vasıtasıyla kurban sözcüğünden geldiği fikri kabul görmüştür (Erginer, 1997: 15; Hançerlioğlu, 1984: 272). Arapçada “yakın olmak, yakınlaşmak” anlamında “قرب” kökünden türeyen kurban, Tanrı’ya yakınlaşmak için sunulan şey olarak tanımlanmaktadır (Hançerlioğlu, 1984: 272). Kurban Türk Dil Kurumu’nun *Türkçe Sözlüğü*’ne göre “Dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan” (Türkçe Sözlük, 2011: 1529), Türk dilinin tarihî sözlüğü *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “Allah yolunda kesilen koyun, dana, deve vb. hayvan” (Ayverdi, 2011: 1816) şeklinde tanımlanmıştır. *Din ve İnanç Sözlüğü*’nde sungu ve takdime olarak ele alınan kurban, yüce varlıklara şükran duygularını ifade etme, bir şeyler dileme veya günahlara kefarete olması bağlamında değerlendirilmiştir (Gündüz, 1998: 226). Sözcük, *Encyclopedia of Religion and Ethics* isimli eserde manevi bir güç kaynağı ile bu güce ihtiyaç duyan arasında ilişki sağlayan bir ritüel olarak ifade edilmiştir (Morris, 2012: 222). Yerli ve yabancı sözlüklerde kurban sözcüğünün yüce varlıklara armağanlar sunma, Tanrılar için belirli nitelikleri haiz hayvanlar kesme şeklinde izah edildiği görülmektedir.

Tabiatüstü bir güce bir şeyin sunulduğu yahut yok edildiği ve neticesinde güç sahibi ile güce ihtiyaç duyanlar arasında ilişkiler tesis eden dinî bir ritüel olan kurban, farklı toplumlarda farklı formlarda görülmüştür. Yiyecek, içecek, güzel kokular, insan ve hayvan kurbanı (Güç, 2002: 433-434; Narin, 2009: 28-31) bunlardan bazılarıdır.

Semavi dinlerde kanlı kurbanın ilk örneğinin Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ve Kâbil'in Tanrı'ya sundukları kurban olduğu yaygın bir kanaattir. Bunu Hz. Nuh'un bir hayvanı boğazlayarak kanını akıtma şeklinde uyguladığı kanlı kurban pratiği izlemiştir. Hristiyanlıkta ise kanlı kurban ritüeli yoktur. Bu durum İncil'de Hz. İsa'nın kendisini tüm insanlık ve onun günahları için kurban etmesi ile açıklanmaktadır (Erginer, 1997: 105-106). Yahudilik ve İslam, ilk kurban pratiği konusunda Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi fikrinde mutabıktır, ancak hangi oğlun kurban edilmek istendiği konusunda ayrılırlar. Yahudiler Hz. İshak'ın kurban edilmek istendiğine, Müslümanlar ise Hz. İsmail'in kurban edilmek istendiğine inanırlar (Çetin, 2008: 51).

İnsanlık tarihi kadar eski olan kurban olgusu hem amaç hem de kurban etme biçimleri yönünden toplumdan topluma birtakım farklılıklar göstermiştir. Kutsal olana sunulan canlı ve cansız varlıklar, kurbanın “kanlı kurban” ve “kansız kurban” olmak üzere iki türde değerlendirilmesine neden olmuştur. Genel olarak cansız objeler ve bitkiler kansız kurban, hayvanlar ve insanlar ise kanlı kurban şeklinde nitelendirilmiştir. Kanlı veya kansız kurbanlar da toplumların başlıca uğraşları, sosyoekonomik düzeyleri ve gelişim seviyelerine bağlı olarak da farklılıklar göstermiştir (Kırıcı Tekeli, 2021: 315-316). Sunuş biçimi ve sunulan kurbanın niteliği toplumdan topluma farklılık arz etse de kurban olgusunun hemen her kültürde ortak bir amaçta birleştiği görülür. Tarih boyunca bütün toplumlarda yaşatılan kanlı ve kansız kurban geleneğinin temelinde kutsal olanla ilişkileri güçlendirme ve manevi yakınlık kurma maksadının bulunduğu söylenebilir.

1. Türk Kültüründe Kurban Kültü

İnsanlık tarihi ile yaşıt olan kurban kültü, hemen hemen bütün toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da içtimai hayatın önemli bir unsuru konumundadır. Kurban olgusu, Türk kültüründe kanlı ve kansız olmak üzere iki farklı şekilde varlık göstermiştir. Kansız kurbanlar, toplumun geçim kaynaklarıyla ilgili, toplum için bir değere sahip olan yiyecek ve içecekleri kapsayan sungulardır. Türk kültüründe kansız kurbanlar saç geleneği çerçevesinde değerlendirilir. Kanlı kurban ise belirli nitelikleri haiz bir canlının kesilmesi suretiyle gerçekleştirilen ve kan akıtma esasına dayanan bir ritüeldir.

İslamiyet öncesi Orta Asya Türk boyları, dağınık ve göçebe bir yaşam tarzı sürdürmeleri dolayısıyla çeşitli inanç sistemlerinin etkisi altında kalmışlardır. “Tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü ve Gök Tanrı” (Kafesoğlu, 1997: 302-308) başlıkları altında ele alınan eski Türk inanç sistemine Şamanist uygulamalar hâkimdi. Şamanist eski Türk boyları çeşitli vesilelerle Tanrılara belirli zamanlarda, belirli mekânlarda, belirli ritüellerle belirli özelliklere sahip hayvan veya yiyecek içeceği kurban olarak sunarlardı (Erginer, 1997: 120). Dolayısıyla İslamiyet öncesi Türk boylarında hem kanlı hem de kansız kurban geleneğinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Kanlı kurban; eski Türk kültüründe insan hayatının belirli toplumsal statülere geçişini sembolize eden doğum, evlenme ve ölüm törenlerinde gerçekleştirilen bir ritüeldi. Nitekim “Türk içtimai hayatının hiçbir safhası yoktur ki kurbanla birlikte icra edilmesin. Doğumlar, ölümler, toy-düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatıyla ilgili bereket dilekleri ve Tanrı'ya yakarışlar hep kurbanla olurdu” (Eröz, 1980: 18). Buradan kurbanın Türk kültüründe kaosun kozmosa evrilmesinde önemli bir araç olduğu sonucu çıkarılabilir. Geleneksel Türk inancında kurban; hasta bir kimsenin iyileşmesi, günahların affı, kaza ve belanın def edilmesi yani genel bir ifadeyle toplumsal huzur ve esenliğin inşası için gerçekleştirilen bir ritüeldir.

Türk kültüründe kurban ritüeline ait inanış ve uygulamalar İslamiyet'ten önce de varlık göstermekle birlikte kanlı kurban ritüelinin kökenini Hz. İbrahim anlatısında aramak gerekir. Her ne kadar öteki dinlerde ve Türklerin İslam öncesi inanışlarında da kurban düşüncesi ve eylemi varsa da zaman içinde Müslümanlar arasında büyük bir bayram ve ibadet biçimi hâline gelen kurbanın kökeni Hz. İbrahim'e dayanır (Oğuz, 2014: 42).

Türk boylarının Anadolu'ya gelmeye başlamaları ve İslamiyet'i kabulleriyle birlikte kurban ritüeline olan yaklaşımları da İslami perspektifte biçimlenmiştir. Osmanlılar dönemine gelindiğinde Türk halkının büyük bir kısmının İslamiyet'i benimsemiş olmasına karşın, çeşitli ritüellerin tam anlamıyla din buyruklarının sınırları içerisinde gerçekleştirildiği söylenemez. Türkler İslamiyet öncesi kendi eski inanç sistemleri ile öncesinde Anadolu'da var olan kültürlerin inanç sistemlerini İslamiyet ile kaynaştırmış, çeşitli

inanç sistemlerine özgü ritüelleri yaygın olarak uygulamışlardır (Erginer, 1997: 129). Türklerin Osmanlı dönemindeki kurban ritüelleri, sözlü kültür ortamındaki eski inanç sistemlerini İslamiyet'le yoğurarak sentezledikleri dinsel-mitsel pratiklerdir.

Türk kültüründe kurban kültürünü çevreleyen ritüelistik uygulamalara klasik Türk şairlerinin eserlerinde rastlamak mümkündür. Bu çalışmada Osmanlı dönemi Türk kurban kültürüne ait inanış ve uygulamalar beyit tanıklarıyla gözler önüne serilecektir.

2. Klasik Türk Şiirinde Kurban Kültü

Kurban, Türk kültür ve inanç sisteminin önemli bir halkasını teşkil etmektedir. Kutsal olana sunulan varlığın canlı veya cansız olmasına göre kanlı veya kansız olarak nitelendirilen kurban geleneği, Türk kültüründe yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu gelenek, İslam öncesi Türklerden günümüz Türklerine kadar tarihin hemen her döneminde çeşitli inanç sistemlerinde uygulama alanı bulmuştur.

Türk kültüründe kansız kurbanlar, umumiyetle saç geleneği çerçevesinde değerlendirilmektedir. Klasik Türk şiirinde saç geleneği Orhan Kurtoğlu tarafından yapılan bir çalışmada ele alınmıştır (2009). Bu çalışmanın konusunu ise klasik Türk şiirindeki kanlı kurban geleneği oluşturmaktadır. Osmanlı şairlerinin şiirlerinden yola çıkılarak Türk kültüründe kurban kültürüne dair inanış ve ritüeller ile çeşitli kurban sunma motifleri ele alınmıştır.

Klasik Türk şiirinde kurban kültürünün izi sürülürken ilgili konuda tespit edilen terimler Lehçediz'de taranmış, toplam 19 divanda kurban kültürüne dair malzemenin varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu divanlar baştan sona taranarak kurban kültürüne dair beyitler değerlendirmeye alınmıştır. Bu değerlendirme neticesinde klasik Türk şiirinde kurban kültürünün; kurban ritüeline ait inanışlar, kurban sunma motifleri ve kurban ritüeline ait uygulamalar olmak üzere üç yönden ele alındığı görülmüştür. Kurban ritüeline dair inanışlar, uygulamalar ve kurban sunma motifleri bu çalışmada beyit tanıklarıyla gözler önüne serilmiştir.

2.1. Klasik Türk Şiirinde Kurban Ritüeline Ait İnanışlar

Klasik Türk şairleri, kurban ritüeli bağlamında iki farklı inanışı şiirlerinde söz konusunu etmişlerdir. Bunlardan ilki kurban kesilirken zorluk olmayacağı, ikincisi ise kişinin kestiği kurbanın kanı kadar ömrünün uzayacağı inanışıdır.

Kurban sunumu sırasında kesilen hayvanın canını mümkün olduğunca yakmamak ve bu uğurda keskin bıçaklar kullanmak İslam dininin vurguladığı hassasiyetlerdendir. Bu hassasiyetin kurbanda zorluk olmayacağı inanışına zemin hazırladığı söylenebilir. Klasik Türk şairleri kurbanda zorluk olmayacağı inanışını, âşığın sevgili tarafından kolaylıkla kurban edilmesi bağlamında ele almışlardır.

Sevgilinin süzgün yan bakışlarını kurban bıçağına benzeten Emrî, sevgilinin gamze hançeri vasıtasıyla âşığın canını kurban ederken güçlük çekmeyeceğini belirtir:

Güç görür mi hançer-i gamzen disem cân almada

Nâz ile dir güç olur mı hiç kurbân almada

(Emrî, G.451/1)

Sevgilinin kirpiklerini oka benzeten Nigârî, onun âşığı öldürürken zorluk çekmeyeceğini belirtir. Âşığı sevgilinin kurbanı olarak düşünen şair, kurbanda zorluk olmamasının keramet olduğunu ifade eder:

Kurbânam nâvekine 'ayn-ı inâyetdir bu

Öldürür 'âşığı bî-zahm kerâmetdir bu¹ (Nigârî, G.519/1)

Diyarbakırlı Hâmî ise kurbanı keskin bıçakla kesmenin gerekliliğini, âşığın sevgilinin kurbanı olması bağlamında ele alır:

Gerekdür dem-be-dem ol gamze-i nâ-mihr-bân keskin

Virür kurbâna râhat olsa tîg-i hûn-feşân keskin (Hâmî, G.48/2)

Kutsal güce kurban sunulması bütün kültürlerde ve dinlerde kabul gören bir uygulamadır. İslam dini ekseninde de kurban kesmek önemli ibadetlerden biridir. Klasik Türk şairleri kurban kesmenin faydaları hususunu da zaman zaman şiirlerinde ele almışlardır. Zîver Paşa, bir şiirinde kurban kesen kişinin kurbanın her damla kanı kadar ömrünün uzayacağını ifade etmektedir:

Kabûl itdikçe Hak kurbânların her bir îd-i adhâda

İder her katre hûnı sayışınca ömrünü müzdâd (Zîver Paşa, Kt.247)

2.2. Klasik Türk Şiirinde Kurban Sunma Motifleri

2.2.1. Misafir Kurbanı

Tarih boyunca Türk kültüründe kurban kültürünün dinsel, toplumsal ve folklorik bakımdan önemli bir yerinin olduğu aşikardır. Türklerin kanlı kurbanla ilk temasları, İslamiyet'ten önce içtimai hayatın merkezinde yer alan ayin ve törenlere kadar dayanır. Eski Türkler yılın belirli zamanlarında savaş ve antlaşmalardan sonra kutsal mekânlarda kurban keserlerdi (Kafesoğlu, 1997: 295). Hatta Oğuzlarda şölen adı verilen umumi ziyafet toplantıları “kurban” ritüelinden ibaretti (Köprülü 2004: 83). Şölen ve toylarda ikram edilmek üzere kesilen kurbanlar, Türk kültüründe “misafir kurbanı” (Yavuzer, 2019: 144-145) ritüeline dayanak oluşturur. Misafirperverlik, Türk toplumunun en önemli özelliklerinden biri olmanın ötesinde adeta bir yaşam tarzı hüviyetindedir. Misafire verilen değerın sembolü olan misafir kurbanı, terimsel anlamda XX. yüzyılda Güney Anadolu Türkmenleri arasında varlık göstermiştir (Yavuzer, 2019: 146). Bununla birlikte günümüzde misafir kurbanı geleneğine Anadolu'nun hemen her yerinde rastlamak mümkündür.

Türk kültüründe misafir kurbanının tarihsel süreçteki mevcudiyetini klasik Türk şiiri ile izlemek mümkündür. Anadolu'da klasik Türk şairlerinin “misafir kurbanı” ritüelini şiirlerinde yaşattıkları görülüyor.

15. yüzyıl şairlerinden Aynî, misafir kurbanı geleneğini dinsel-mitsel bir bağlamda değerlendirir. İslami kaynaklarda Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği çocuğu İsmail olarak anılırken Yahudi kaynaklarında ise İshak'ın ismi anılır. Karamanlı Aynî İshak'ın bir gün kendisine misafir olması durumunda gönlünü kebab, canını ise kurban edeceğini dile getirerek misafir kurbanına işaret eder:

İdem biryân dili kurbân bu cânı

Olursan bir gice mihmânım İshâk (Karamanlı Aynî, G.273/6)

Necâtî, Bâkî ve Nedîm çizgisinde gazeller yazan Gelibolulu Âlî, misafir kurbanı geleneğini sevgilinin âşığın gönlüne, âşığın ise sevgilinin meclisine misafir olması bağlamında ele alır. Şaire göre “gam-hâne” olarak nitelendirilen gönül evine misafir olarak gelen sevgili için âşığın can kuzusunu kurban etmesi gerekir:

Turma ey dil yüri cân kuzucugın kurbân it

Yine gam-hânene bir sevgüli mihmân geliyor (Gelibolulu Âlî, G.474/4)

Şair, âşığın kurban olması metaforunu iki farklı bağlamda ele alır. Sevgilinin meclisine misafir olan âşık “misafir kurbanı”, sevgiliye kavuşma bayramına erişen âşık ise “bayram kurbanı” olmaya hazır ve nazırdır:

Vireyin cânımı tek bezmüne mihmân olayın

İd-i vashun bu ise îduna kurbân olayın (Gelibolulu Âlî, G.1160/1)

2.2.2. Adak Kurbanı

Adak herhangi bir konuda bir isteğin gerçekleşmesi için Tanrı'ya vaatte bulunmak veya insanüstü güce sahip olduğu düşünülen varlıklara çeşitli sunular yapmaktır. Adağın istek kurbanlarından farkı, gerçekleşmesi istenen dileğin peşin olarak ödenmeyip dilek gerçekleştiğinde ödenmesidir (Erginer, 1997: 142). Dinler tarihinin en eski fenomenlerinden biri olan adak, tarih boyunca insanların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenerek tüm inanç ve kültürlerde var olagelmiştir. İslamiyet öncesi Türklerde Tanrı adına bir hayvan salıvermeyi ifade eden “ıduk” pratiği, İslamiyet sonrası Türklerde nezr veya adak olarak anılan

kanlı kurban ritüeline dönüşmüştür (Aslan, 2006: 246; Gültekin, 2019: 191). Türk dünyasının ve Anadolu halkının sahip olduğu ortak kültürel yapının temel unsurlarından biri olan adak uygulaması, Osmanlı döneminde de söz konusu olmuş, Osmanlı şairleri şiirlerinde bu ritüele yer vermişlerdir.

Bir dileğin gerçekleşmesi hâlinde kesilen adak kurbanı, Klasik Türk şiirinde âşğın gönlünün istekleri bağlamında ele alınır. Şairler maraz olarak nitelendirdikleri aşk hastalığından kurtulma ve sevgiliye kavuşma dileği uğruna âşğın canını kurban edeceğini düşünürler. Üsküplü Atâ ve Gelibolulu Âlî, bedeni hastalıklı (üzüntülü) olan âşğın bu dertten kurtulması durumunda canını kurban edeceğini ifade etmişlerdir:

Cânı kurbân vireyin tekye-i ışk içre bugün

İy tabibim bu marazdan gönül olursa halâs (Üsküplü Atâ, G.62/3)

Şâyed ki dermân bulna cism içre cân ma'lûline

Bir şûh u fettân yoluna kurbân olalum bir zemân (Gelibolulu Âlî, G.976/10)

Klasik Türk şairlerinin kurban kültürüne dair en çok işledikleri konulardan biri de müjdeli bir haber alınca veya hasta bir kimse iyileşince kurban kesilmesi geleneğidir. Arzu edilen durumun gerçekleşmesi neticesinde kesilen kurbanlar adak kurbanı olarak değerlendirilir. Dolayısıyla hasta bir kimsenin iyileşmesi veya müjdeli bir haber alınması durumunda uygulanan kanlı kurban pratiği, adak kurbanı motifi içerisinde değerlendirilebilir. Müjdeli bir haber alınması şiir geleneğinde özellikle kasidelerde memduhun bir makama gelmesi bağlamında ele alınır. 19. yüzyıl şairlerinden Lebîb, Osmanlı'da müjdeli bir haber alınca kurban kesilmesi geleneğine işaret etmektedir:

Tâze cân verdi peyâmın bana dil-mürde iken

Dem-i cân-bahşına kurbân ola bin bâd-ı sabâ (Lebîb, T.11/21)

Bursalı Rahmî ise hasta olan sevgilinin iyileşmesi vesilesiyle hamel burcunun yani feleğin koçunun kurban edildiğini belirtir:

Kassâb-ı kazâ itdi hamel koçını kurbân

Haste olup itdükte o sultânuma sıhhat (Bursalı Rahmî, G.21/2)

Aydınlı Visâlî, tatlı dudaklarıyla kavuşma bayramını müjdeleyen sevgiliye âşğın canını kurban edeceğini söyler:

Aşkıyla lebün va'de virür id-i visâle

Kurbân olayın ana ne şîrîn haberi var (Aydınlı Visâlî, G.21/2)

Karamanlı Aynî, adak kurbanı pratiğini "ümmîd" yani beklenti olgusu ile bağdaştırır. Şair sevgiliye kavuşma uğruna canını ortaya koyduğunu, bütün beklentisinin canını adak olarak feda etmek olduğunu dile getirir:

N'ola dutsam senünçün câna ümmîd

Murâd ehli dutar kurbâna ümmîd (Karamanlı Aynî, G.124/1)

Kemân ebrûn için cândur ümmîdüm

Ümmîd ehli ider kurbâna ümmîd (Karamanlı Aynî, G.126/5)

Hemen hemen bütün inançlarda ve tarihin bütün dönemlerinde, insanların Tanrı veya Tanrılardan yardım talebi söz konusu olmuştur. Dua ederek veya başka vesilelerle arzusunu doğrudan dile getirebilen insan, bazen de dileğinin gerçekleşmesi için peygamberler, din uluları ve evliyalar gibi kutsadıkları kişileri vesile kılmıştır. Türk kültüründe isteklerin gerçekleşmesi için din ulularının aracı kılınması, tekke veya türbe gibi mekânlarda adak kurbanları kesmek suretiyle de yapılmaktadır.

Klasik Türk şiirinde “tekke” kurgusunda kurban ritüelinin zikredildiği örnekler oldukça fazladır. Aşkî bir tekke olarak tasavvur eden Âhî ve Cinânî, bu tekkede kesilen kurbanın âşığın canı olduğunu dile getirirler:

Leblerin yâd idicek cismümüze cân geldi

Gönül abdâlı yetiş tekyeye kurbân geldi (Âhî, G.128/1)

Benem kurbânı şimdi tekye-gâh-ı arsa-i ıskun

Demidür tîg-i gamzenle dökersen sîneden kanı (Cinânî, G.257/2)

2.2.3. Hedy Kurbanı

Lügat manası “yol göstermek, izinden gitmek, göndermek, hediye etmek” anlamlarına gelen hedy kelimesi fıkıh terimi olarak hac ve umre sırasında Harem’de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eder (Öğüt, 1998: 156). İslami literatürde hac kurbanı olarak tanımlanan hedy, Arapçada doğrudan doğruya kurban anlamında kullanılmaktadır.

Türk kültüründe hedy kurbanı pratiği İslamiyet’e geçişle birlikte görülmeye başlanmıştır. Hedy kurbanının Osmanlı dönemindeki varlığını dönemin edebî ürünleri gözler önüne serer. Klasik Türk şiirinde hac kurbanı uygulamasına, 16. yüzyıl şairlerinden Hayâlî’nin divanında rastlanmaktadır. Hayâlî, sevgilinin semtini Kâbe ve kible, âşığın canını ise kurban olarak tasavvur etmektedir. Şair, Kâbe’de kurbanların çok fazla olduğu gibi sevgilinin semtinde de âşıkların bolluğunu kum tanesi benzetmesiyle dile getirmiştir. Şair, çokluğu ifade eden “kum” benzetmesini Kâbe’yi yahut sevgilinin semtini tavaf eden kişilerin ortaya çıkardıkları toz ve kum ile bağdaştırıyor:

Tavâf-ı Ka’be-i kûyunda kurbân etmege cânı

Hisâba gelmez a kiblem senün âşıklarun kumdur (Hayâlî, G.129/2)

Anadolu’da kurban; kaza, bela ve hastalıkların önlenmesi amacıyla uygulandığı gibi “ölü için kurban sunma” (Erginer, 1997: 150) geleneği de bulunmaktadır. Bu amaçla sunulan kurbanın sevabının ölünün ruhuna bağışlanacağı inancı söz konusudur. Hayâlî, bir şiirinde ölü için kurban sunma ile hac kurbanı olgusunu birlikte düşünür. Şair, sevgilinin hasta olan âşığı öldürmek istemedeki maksadının, âşığı Kâbe olarak anılan semtinde hac kurbanı yapmak olduğunu düşünür. Şiirde hac kurbanı ile ölü için kurban sunma geleneği bir arada düşünülmüştür:

Bu Hayâlî hastayı öldürmek istersin şehâ

Ka’be-i kûyunda yohsa yine kurbânun mı var (Hayâlî, G.75/5)

Hayâlî; dünyâ-ukbâ, rûh-beden ve cân-ten tezatlığını ele aldığı bir şiirinde bedeninin ibadetle meşgul olduğuna, ruhunun ise maksat Kâbe’sine kurban olduğuna işaret eder. Şair, kendisini Allah’a kurban olarak sunduğunu belirtir:

Cânımı kurbân iletdi Ka’be-i maksûda dil

Ten dahi bu deyr-i pür-eşkâl içinde mu’tekif (Hayâlî, G.240/3)

2.2.4. Sadaka Kurbanı

Türk kültüründe kurban sunma motiflerinden biri de sadaka kurbanıdır. Sadaka kurbanı henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesinden çekince duyulan olumsuzlukları önleme amacıyla uygulanan bir kurban pratiğidir. Temelde bütün kurbanlarda olduğu gibi Allah’ın rızası amaçlansa da sadaka kurbanının esas amacı korunmadır. Geleceğin ve insan yaşamının belirsizliklerle dolu olması ve sadakanın belayı def edeceği inancından hareketle sadaka kurbanı uygulanır (Çetin, 2008: 308-309). Kurbanın kazayı ve belayı def edeceği düşüncesi klasik Türk şiirinde de anılan inanışlardan biridir. Bu inanış sadaka kurbanı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Karamanlı Aynî, kaza olarak nitelendirdiği rakipten kurtulmanın yolunu, âşığın can koyununu kurban etmesi olarak düşünür:

Güsfend-i cânını katl it rakîbün yolına

İy gönül def"-i kazâ dirler ki kurbândan gelür (Karamanlı Aynî, G.142/5)

Üsküplü İshak da baştan def edilen rakibi kaza olarak tahayyül eder ve atlatılan kaza dolayısıyla kurban kesmek gerektiğini düşünür:

Hûb def itdün rakîbi gel sana cânım fedâ

Bir kazâ savdun begüm itmez misin kurbân ana (Üsküplü İshak, G.6/3)

Karamanlı Aynî, gönlünü ve canını sevgilinin ok ve yaya benzetilen kirpik ve kaşlarına tutan âşığın belaya uğradığını ve sadaka kurbanı olarak canını bağışlaması gerektiğini söyler:

Müjen tîrine dil dutdum kemân ebrûna cân virdüm

Belâna müstahak oldum beni kurbâna bağışla (Karamanlı Aynî, G.432/3)

2.3. Klasik Türk Şiirinde Kurban Ritüeline Ait Uygulamalar

2.3.1. Tekbir Getirmek

Kurban kesilirken uygulanan ritüellerin başında tekbir getirmek yer alır. Kur'anda Hacc suresinin 34. ayetinde kurban keserken Allah'ın adını anmak gerektiği hususu yer alır: "Her ümmet için, Allah'ın kendilerini hayvanlar üzerine ismini zikretsinler diye bir mâbed yapmışızdır. İmdi hepinizin ilahı bir tek ilahtır; onun için sadece O'na teslim olan Müslümanlar olun! Ve müjdele o itaatkâr alçak gönülleri" (Yazır, 2013: 165). En'am suresinin 118. ayetinde de Allah'ın ismi anılarak kesilen hayvanlardan yenilmesi gerektiği yer alır: "O halde O'nun âyetlerine iman ediyorsanız, üzerine Allah'ın adı anılmış olan (hayvanlar)dan yiyin" (Yazır, 2013: 73).

Kurban kesildiği esnada ve kurban bayramı günlerinde farz namazlardan sonra "Allahu ekber, Allahu ekber, lâ ilâhe illallahu vallahu ekber. Allahu ekber ve lillahi'l-hamd" diye getirilen tekbire "teşrik tekbiri" denir. Teşrik tekbiri "Allah her şeyden yücedir, Allah her şeyden yücedir. Allah'tan başka ilâh yoktur. O Allah her şeyden yücedir, Allah her şeyden yücedir. Hamd, Allah'a mahsustur" anlamına gelir. Teşrik tekbirlerinin başlangıcı, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etme olayına nispet edilir (Atar, 2011: 575).

Klasik Türk şairleri kurban kesilirken gerçekleştirilen tekbir ritüeline işaret etmişlerdir. Karamanlı Aynî, sevgilinin uğruna canını kurban eden âşığın tekbir getirdiğinden bahseder:

Cân virürken yoluna Allâhüekber didi dil

Hak için kurbân iden âdet durur tekbîr ider (Karamanlı Aynî, G.181/4)

Kurban kesilirken zikredilen ritüellerden biri de besmeledir. Besmeleyi kılıçla somutlaştıran Gelibolulu Âlî, sevgilinin kavuşma bayramına kurban olan âşığı, boğazı yarım kesilmiş kurbanlık koça benzetir. Bismil sözcüğünün halk ağzında "mısmıl" şeklinde "eti yenilebilen, murdar olmayan ve temiz" (Tarama Sözlüğü, 2009: 2807) anlamlarına geldiği bilinmektedir. Şairin "bismil" sözcüğünü "kesilmiş, boğazlanmış", "temiz, murdar olmayan" ve "besmele" olmak üzere birden fazla anlama gelecek şekilde kullandığı görülüyor:

Âlî ki îd-i vasluna kurbân olur senün

Ol keş-i nîm-bismile çek tîg-i besmele (Gelibolulu Âlî, G.1273/5)

2.3.2. Kurbanı Kibleye Çevirmek

Mircae Eliade, tüm kurban çeşitlerinde kurban veren kişinin arketip kurban verişi tekrarladığını ve törensel eylem içinde ölümsüzlerin ilahi dünyasına girdiğini belirtir (1994: 48). Taklitsel davranışların asırlar boyu ritüelin devamlılığını sağladığı düşünülebilir. Kurban ritüeline ait taklitsel davranışlardan biri de kurbanı kibleye çevirmektir. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmek için onu kibleye çevirmesi bu ritüelin ilk örneği olarak düşünülebilir. Geleneksel bağlamdaki kurban ritüelinde, kurbanlık hayvan incitilmeden kesileceği yere götürülür ve yönü kibleye çevrilerek sol tarafına yatırılır.

Klasik Türk şiirinde sevgilinin yüzünün Kâbe veya kible olarak düşünülmesi kalıplaşmış bir husustur. Klasik Türk şairleri sevgilinin yüzü, Kâbe ve kible unsurlarını bir araya getirerek dolaylı yoldan kurbanın kibleye çevrilmesi ritüeline işaret ederler:

Cân cemâlün îdinün müştâkıdır göster yüzün

Hây Ka'bem hây kiblem hây kurbân olduğum (Üsküplü İshak, G.167/4)

Ka'be yüzünde hakâlüm hacere'l-esvedüni

Gören öninde ölür kendüyi kurbân eyler (Hamdî, G.41/2)

2.3.3. Kurbanı Bağlamak

Kurban törenlerinde “ilk örneği yineleme” bağlamında gerçekleştirilen uygulamalardan biri de kurbanın ellerini ve gözlerini bağlamaktır. Hz. İbrahim, oğlu İsmail’i kurban edeceği sırada ellerini ve gözlerini bağlamıştır. Günümüzde de kurbanlık hayvanın ayaklarını ve gözlerini bağlayan birey, Campell’in ifadesiyle ritüele katılarak ilk tecrübeyi yaşamış olur (Çetin, 2008: 87). Kurban olmayı koça devreden İsmail, gözündeki bağı da devretmiştir.

Kurban ritüeli, klasik Türk şiirinde hemen hemen her zaman âşığın sevgiliye kurban olması bağlamında işlenmiştir. Şairler bayram günü kurbanın bağlanması ritüelini, kavuşma bayramında âşığın sevgilinin saçlarıyla bağlanması ile ilişkilendirirler:

Vuslatunda rişte-i zülfün bana pâ-bend kıl

Tut ki ey körpe kuzı îd irdi kurbân bağlanur (Gelibolulu Âlî, G.471/3)

Sevgilinin saçlarının kurbanı bağlayan ip olduğunu düşünen şairler, sevgilinin yan bakış kılıcını da kurban kesilirken kullanılan bıçağa benzetirler:

Tîg-i gamzenle saçun bendinde ser-gerdânunam

Ben senün cân u gönülden kulunam kurbânunam (Gelibolulu Âlî, G.915/1)

Kurbana ip bağlanması ritüelini farklı bir açıdan değerlendiren Mihrî Hatun, boynuna sevgilisinin saçları dolanan âşığı, kurban bayramında boynuna ip bağlanarak sürüklenerek götürülen kurbanlıklara benzetir:

Boynuma taksan n'ola cânâ kemend-i zülfünü

İd-i vasl irse kaçan her kişi kurbânun sürür (Mihrî Hatun, G.35/2)

2.3.4. Kurban Kanını Alna Sürmek

Güç ve canlılık verici olduğuna inanılan kan, çeşitli kültürlerde sembolik anlamlar yüklenen hayati sıvıdır. Bilhassa kan-kurban ilişkisi doğrultusunda farklı kültürlerde birbirine benzer kan sembolizmine bağlı ritüeller söz konusudur. İnsan psikolojisindeki korunma ve arınma duyguları, kültürlerin kana anlam yükleyerek ritüeller oluşturmalarındaki önemli etmenlerden biridir. Pek çok kültürde kutsiyet atfedilen kanın koruyucu ve sağaltıcı olduğuna inanılmış, şifalı olduğuna inanılan kurban kanı ise çocukların alınına sürülmüştür (Oğuz Güner, 2019: 817-826).

Kurban kanının alna sürülmesi ritüeli, kaynağını İslamiyet öncesi çeşitli Türk inanışlarından alır. Eski Türklerdeki yer-su kültü neticesinde kötü ruhlardan korunmak ve iyi ruhların sempatisini kazanmak üzere kesilen hayvanların kanı alna sürülmekteydi (Demirok, 2022: 138).

Kurban kanının alna sürülmesi Anadolu Türklerinde günümüzde de sıklıkla rastlanan bir gelenektir. Klasik Türk şairleri bu gelenek üzerine çeşitli hayaller geliştirmiş, alna kan sürme motifini şiirlerinde işlemişlerdir.

Sevgilinin nokta şeklindeki küçük ve kırmızı dudaklarını kurban kanına benzeten Bâkî, onu âşığı kurban ederken sıçrayan bir damla kan olarak tahayyül eder:

Çihresinde görinen sanman o hûnînün dehân

Âşıkın kurbân iderken sıçramış bir katre kan (Bâkî, G.373/1)

Gelibolulu Âlî ise sevgilinin alnındaki beni kurban edilen âşığın kanı olarak düşünür:

Senün kurbânunam alnunda ol bir katre kanumdur

Gel inkâr itme sultânım bu günden âşkâradur (Gelibolulu Âlî, G.263/2)

Kurbanın ve kurban kanının bütün kültürlerde şifa verici olduğuna inanılır. Hatta Türk kültüründe hasta bir kimse için kesilen kurbanın hastayı iyileştireceğine inanılır. Sevgilinin süzgün yan bakışlarını hastalıkla yorumlayan Amrî, âşığın o hasta bakış için kurban edildiğini söyler. Şair, âşığın kanının sevgilinin alnına sürülmesini istediğini, ancak bu şekilde onun kanının helal olacağını belirtir:

Tek hemîn alnuna sür kanım sana olsun halâl

Ey beni ol gamze-i bîmâr için kurbân iden (Amrî, G.76/5)

Şairler sevgilinin âşığı kurban ettiği tasavvurundan hareketle gülün de bülbülü kurban ettiğini düşünmüşlerdir. Hatta Amrî, gülün üzerindeki benekleri kurban ettiği bülbülün kanını alnına sürmesi şeklinde yorumlamıştır:

Niçe bülbülleri gül kıldı kurbân

Henüz alnında bülbül kanı var (Çâkerî, G.36/4)

2.3.5. Kurban Etini Pay Etmek

Kurbanın insanla Tanrı arasındaki bağı güçlendirdiği inancı kurban olgusunun bulunduğu bütün kültürlerin ortak noktasıdır. Kurban insan ile Tanrı'yı yakınlılaştırdığı gibi insanlar arasındaki bağı da kuvvetlendiren bir yapıyı haizdir. Kesilen kurbanın etinin bir kısmını hane halkının yemesi, bir kısmının haneye gelen misafirlere sunulması ve bir kısmının ise ihtiyaç sahiplerine dağıtılması kurbanın insanlar arasındaki bağı güçlendiren yönü olarak değerlendirilebilir. Nitekim kurbanın kökeni ile ilgili teoriler ortaya koyan araştırmacılardan bir kısmı kurbanın doğaüstüne sunulan bir armağan olmadığını, Tanrı'yla ona tapanlar arasında kutsal kurbanın etinde ve kanında buluşan bir katılım sağlayarak kurulan iletişim olduğunu ifade ederler. Nitekim kurban ritüelini toplumsal bir olgu olarak değerlendiren Smith, kurbanı "ortak totem yemeği" olarak değerlendirmiştir (Köse, 2017: 60). Kurban teorilerinin yanında dinî literatürde de kurbanın pay edilmesi ehemmiyet arz eder. Kur'an-ı Kerim'de (Hac/36), kurban ibadetinin toplumsal dayanışmayı güçlendirmek için yapılması ve kurban etinin ihtiyaç sahiplerine dağıtılması gerektiği buyrulmuştur:

"Hem o gövdeli hayvanlar var ya, biz onları Allah'ın işaretlerinden kıldık... Yanları yere yaslanıp canları çıktığı zaman da onlardan yiyin, kanaat edene ve isteyene yediniz! O bu şekilde o koca hayvanları size boyun eğdirdi ki şükredesiniz!" (Yazır, 2013: 165).

Klasik Türk şairlerinin şiirlerinde kurbanın pay edilmesi ritüeline yer verdikleri görülmüyor. Gelibolulu Âlî, sevgilinin âşığın gönlünü parampaça yapıp kurban eti gibi başkalarına dağıttığını söyler:

İllere tağıtdı Âlî pâre-i kurbânı yâr

Pâreye çaldı beni hâtır-perîşân eyledi (Gelibolulu Âlî, G.1396/5)

Âşığın rakiplerini it olarak adlandıran Gelibolulu Âlî, kavuşma bayramında âşığın bedeninin paramparça edilerek itlere yani rakiplere dağıtılmasını ister. Şair, âşığın rakiplerin önüne serilmesi durumunu kurban etinin köpeklere dağıtılması ritüeliyle sembolleştirir:

İd-i vaslunda beni öldür tenüm sad-pâre kıl

Vir sevindür itlerün bezl eyle kurbân pâresi (Gelibolulu Âlî, G.1448/6)

Âşığın ay yüzlü güzeller tarafından kurban edildiğini belirten Âhî, kurban payı olarak ala gözlü sevgilisine ulaştırılmayı diler:

Cânımı kurbân idüp pay itdiler meh-pâreler

Ol ala gözlüm benim gelmez mi kurbân payına (Âhî, G.103/2)

Sonuç

İnsanlık tarihi ile yaşıt olan kurban, bireyin kutsal olana armağanlar sunması şeklinde gerçekleşen ve birey ile kutsal güç arasında kuvvetli bağlar tesis eden bir ritüeldir. Bütün kültür ve uygarlıklarda görülen kurban pratiği, sunulan nesnenin canlı veya cansız olmasına göre iki formda değerlendirilir. Cansız varlıklar ve bitkiler kansız kurban, insan ve hayvan gibi canlı varlıklar ise kanlı kurban olarak literatüre girmiştir. Kurban sunguları toplumların sosyoekonomik düzeyleri ve uğraşları doğrultusunda çeşitlilik arz etmiştir. Çiftçi toplumlarda tahıl ürünleri, avcı toplumlarda av hayvanları, göçebe toplumlarda at ve deve, yerleşik toplumlarda kümes hayvanları, sosyoekonomik düzeyi yüksek olan toplumlarda ise mücevherler ve değerli taşlar kurban olarak sunulmuştur.

Tarihsel toplumlardan günümüz toplumlarına kadar görülen kurban, Tanrılara yakınlaşma ve onlarla ortaklık kurma düşüncesine dayanmaktadır. Dinsel-mitsel bir ritüel olan kurban, bütün toplumlarda olduğu gibi Türk kültüründe de inanç merkezli uygulamaların başında yer alır. Kurban pratiğinin İslamiyet öncesi eski Türklerden günümüze kadar tarihin her aşamasında Türk içtimai hayatında önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Türk toplumunda kurban geleneği kanlı ve kansız olmak üzere iki formda yer almaktadır. Saçı geleneği çerçevesinde değerlendirilen kansız kurban bu çalışmanın konusu dışında tutulmuştur. Çalışmada Türk kültüründe kanlı kurban uygulaması ele alınmış ve klasik Türk şiirinden hareketle Osmanlı dönemi kanlı kurban geleneği irdelenmiştir.

Klasik Türk şiirinde kurbanla ilgili inanışlar kurbanda zorluk olmayacağı inancı ve kesilen kurbanın kanı kadar ömrün uzayacağı inanışdır. İslam dininin kurbanı eziyet edilmemesi ve kurbanın kolaylıkla kesilmesiyle ilgili emirleri, Türk kültüründe kurban kesilirken bunun kolaylıkla gerçekleşeceği inancına dayanak oluşturmuştur. Klasik Türk şairleri bu inancı sevgilinin aşığı kurban ederken hiçbir zorluk çekmemesi bağlamında ele almışlardır.

Kanlı kurban pratiği temelde insanı Tanrı ile yakınlaştıran bir uygulama olmakla birlikte kurbanın sunulduğu vesilesi çeşitli kurban sunma motiflerini ortaya çıkarmıştır. Klasik Türk şiirinde söz konusu edilen kurban sunma motifleri misafir kurbanı, adak kurbanı, sadaka kurbanı ve hedy kurbanı şeklindedir. Misafir kurbanı Türk toplumunun misafirperverlik özelliği neticesinde ortaya çıkması ile diğer dinî kökenli kurban sunma motiflerinden ayrılır.

Kanlı kurban töreni ritüellerinden tekbir getirmek, kurbanı kıbleye çevirmek, kurbanı bağlamak, kurban kanını alna sürmek ve kurban etini pay etmek klasik Türk şiirinde söz konusu edilen uygulamalardandır. Bu uygulamaların edebî gelenekte sevgilinin aşığı kurban etmesi bağlamında ele alındığı görülüyor. Şairlerin içtimai hayatın bir parçası olan kurban ritüellerini, şiirlerinde edebî bir malzeme hâline getirdikleri ve böylece anlatımlarını renklendirdikleri söylenebilir.

Bu çalışmada klasik Türk şiiri vasıtasıyla Osmanlı dönemindeki kurban sunma motifleri ve ritüelleri gözler önüne serilmiştir. Türkler İslamiyet öncesi kanlı kurban alışkanlıkları ile İslamiyet'e ait unsurları kaynaştırarak içtimai hayatlarında uygulamışlardır. Kurban kanını alna sürmek gibi uygulamaların İslamiyet öncesi Türk kültüründen kaynaklı olduğu görülüyor. Kurban kesilirken tekbir getirilmesi ve kurbanın kıbleye çevrilmesi gibi ritüellerin ise İslam dinî kaynaklı olduğu söylenebilir.

Osmanlı devrindeki kurban ritüellerine ait geleneksel uygulamaların günümüz ile örtüştüğü görülmektedir. Bu durum ritüellerin bilgiyi kuşaktan kuşağa aktarma ve unutulmasını önlemede önemli bir rol üstlenmesi dolayısıyladır.

Edebiyat ve folklor birbirini besleyen ve birbirinden beslenen disiplinlerdir. Edebî metinler üzerine yapılacak araştırmalar bir toplumun kültürel sermayesini ortaya çıkarması bakımından elzemdir. Önceleri toplumsal hayattan kopuk olmakla suçlanan Klasik Türk şiirinin toplumsal ve kültürel hayata bakan yönü, artık akademik çalışmalarla ortaya konmuş ve kabul edilmiştir. Klasik Türk şiiri üzerine bu perspektiften bakılarak yapılacak her çalışma, Osmanlı dönemi Türk kültürüne ait yeni bir unsur ortaya koyacaktır.

Sonnotlar

1. Kurban/kırban aynı zamanda bir okçuluk terimi olup “yay kabı, yay mahfazası” (Köksal, 2001: 244) anlamına gelir. Kurban kelimesinin aynı zamanda bir okçuluk terimi olması şairlerin kurbanı sık sık ok ve yay ile birlikte zikretmelerine vesile olmuştur. Konu bütünlüğünü bozmama adına kurbanın okçuluk terimi olarak kullanıldığı beyitler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Kaynaklar

- AKKUŞ, M. (2001). *Seyyid Nigârî Divânı*. Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları.
- AKSOYAK, İ. H. (2006). *Gelibolulu Mustafa Âlî Divan II*. Harvard: Harvard Üniversitesi Yayınları.
- ARSLAN, M. (2007). *Mihri Hâtun Divânı*. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
- ARSLAN, M. (2009). *Zîver Paşa Divân ve Münşe'ât*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- ASLAN, N. (2006). “Iduk Geleneğinin Anadolu’da Yaşatılan Bir Şekli (Etyemez Köyü Haksalımı Âdeti)”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. XIX, 245-256.
- ATAR, F. (2011). “Teşrik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, 575-576, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- AYVERDİ, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- ÇAĞLAR, A. (2013). Üsküplü Atâ ve Divânçesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAVDUREL, G. (1996). Çâkerî Divanı (İnceleme-Metin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAVUŞOĞLU, M. (1979). *Amrî Divan Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇETİN, Ö. (2008). Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİROK, E. (2022). Gelibolulu Mustafa Âlî Divânı’nda Sosyal Hayata İlişkin Unsurlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DİLEK, İ. (2020). “Kült Kavramı ve Söz Kültü”. *Bilig Dergisi*, S. 95, 47-77.
- DURKHEIM, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev.: Fuat Aydın), İstanbul: Ataç Yayınları.
- ELIADE, M. (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu*. (Çev.: Ümit Altuğ), Ankara: İmge Kitabevi.
- ERDOĞAN, M. (2011). *Bursalı Rahmî ve Divanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ERGİNER, G. (1997). *Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ERÖZ, M. (1980). “Türk Boylarında Kansı Kurban Geleneği”. *Türk Kültürü Dergisi*, S. 211-214, 17-22.
- GÜLTEKİN, H. (2019). Türk Halk İnanışlarında Adak. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GLUCKMAN, M. (1965). *Law, and Ritual in Tribal Society*. Oxford: Basil Blackwell.
- GÜÇ, A. (2002). “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.26, 436-440, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- GÜNDÜZ, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, O. (1984). *İslam İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KAFESOĞLU, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KEKLİK, M. (2014). Üsküplü İshak Çelebi Divan [Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- KIRICI TEKELİ, E. (2021). “Kurban ve Adak Üzerine: Köken, Teoriler ve Ritüeller”. *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller*. (Ed.: Özlem Güzel), 305-338, Ankara: Nobel Yayınları.
- KÖKSAL, M. F. (2001). “Divan Şiirinde Okçuluk Terimlerine Ekler”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 235-253.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (2004). *Edebiyat Araştırmaları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖSE, S. (2017). Anadolu Alevi Kültüründe Kurban. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖSE, S. (2021). “Ritüel Bellek”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, S. 33, 57-70.
- KURTOĞLU, O. (2009). “Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği”. *Milli Folklor Dergisi*, S. 81, 89-99.
- KURTOĞLU, O. (2017). *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KÜÇÜK, S. (1994). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MERMER, A. (1997). *Karamanlı Aynî ve Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MERMER, A. (2006). *Türkî-i Basît ve Aydınlı Visâlî'nin Şiirleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MORRIS, M. (2012). *Concise Dictionary of Social and Cultural Anthropology*. England: Wiley- Blackwell.
- NARİN, İ. (2009). Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OĞUZ, M. Ö. (2014). “Kurban: Aile Bayramı”, *Bozok Yazıları*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- OĞUZ GÜNER, Y. (2019). “Kültürel Miras Olarak Kan Sembolü”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, S. 16, 814-835.
- OKUYUCU, C. (1994). *Cinânî Hayâtı Eserleri Dîvânının Tenkidli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ONG, W. (2013). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*. (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yayınları.
- ÖĞÜT, S. (1998). “Hedy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17, 156, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZYILDIRIM, A. E. (1999). *Hamdullah Hamdî Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TARLAN, A. N. (1992). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÜRKÇE SÖZLÜK. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAVUZER, H. (2019). “Türk Kültüründe Kurban Kültü ve Misafir Kurbanı”. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, S. 9, 141-147.
- YAZIR, E. M. H. (2013). *Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Okyanus Kitabevi.
- YILMAZ, K. H. (2011). Hâmî Ahmed (Diyarbakırî) Divanı İnceleme-Metin. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

- URL-1: KAÇALIN, M. S. Âhî Dîvân. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590,ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0> (Erişim: 31.03.2023).
- URL-2: SARAÇ, M. A. Y. Emrî Dîvânı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
<https://i.tmgrup.com.tr/fikriyat/ebooks/emr-dvni-1576600278730.pdf> (Erişim: 31.03.2023).
- URL-3: <https://lehcediz.com> (Erişim: 07.04.2023).